

Konsekvence ideových proměn školského systému v Protektorátu Čechy a Morava¹

Martina HUBÁLKOVÁ, Tomáš HUBÁLEK

Consequences of ideological changes in the school system in the Protectorate of Bohemia and Moravia

Abstract: The study analyzes the development and main changes of Czech education in the period of the Protectorate of Bohemia and Moravia, with regard to the external and internal conditions in which Czech education was in this tense historical context.

Key Words: Protectorate of Bohemia and Moravia, History of education, Nazi occupation

Úvod

Dříve než se budeme zabývat přímo otázkou školství, je vhodné charakterizovat historickou situaci, která vymezuje obecný kontext zpracovávané problematiky.

Dne 15. března 1939 obsadila německá armáda dosud neokupované území Čech, Moravy a Slezska a následujícího dne byl výnosem Adolfa Hitlera vyhlášen Protektorát Čechy a Morava, který měl být v rámci Velkoněmecké říše „autonomní a sám se spravovat“. Svá práva mohl ale uplatňovat pouze pod dohledem a v naprostém souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše. Adolf Hitler rovněž

daným výnosem ustanovil funkci říšského protektora, jímž byl jmenován Konstantin von Neurath. Říšský protektor byl Hitlerovým přímým zástupcem v Protektorátu, protektorátní autonomii reprezentovali státní prezident JUDr. Emil Hácha, protektorátní vláda a celý systém protektorátní správy (Kopeček, 2017, s. 28).

Jak se však záhy ukázalo, autonomie byla autonomií pouze navenek. „Od prvních dnů okupace se nacisté intenzivně zajímali o české i německé školství v Protektorátu. V rámci českého školství si vytkli prvořadý a základní cíl: provádět v souladu s realizací celkové germanizace postupnou likvidaci českého školství jako významné a nenahraditelné národní kulturní instituce. Využívali k tomu různé formy a metody, jejichž proměny a použití závisely na vývoji válečné situace a modifikovaly se podle potřeb ovládání Protektorátu.“ (Gebhart, Kuklík, 2006, s. 536)

V následující části textu se pokusíme strukturovat nejvýraznější změny v oblasti českého školství v tomto období do několika celků. Je ovšem důležité upozornit na skutečnost, že popis změn zařazených do jednotlivých celků není hraničně vymezen, často totiž docházelo k prolínání situací a událostí, které se vzájemně ovlivňovaly a působily navzájem konsekvenčně.

1 Ideologicko-koncepční změny

Československá škola v rámci První československé republiky vycházela v souladu se zaměřením oficiální vnitřní i zahraniční politiky z demokratických idejí, snažila se tyto myšlenky rozvíjet a opírala se přitom o Masarykovu koncepci humanity. Již samotná existence mnohonárodnostního státu přitom vyžadovala, aby byli žáci kromě výchovy k demokracii vedeni i k národní a náboženské toleranci. Učitelé se také snažili vést žáky k sociálně charitativnímu cítění a jednání, jak to ostatně většinou odpovídalo i jejich vlastnímu přesvědčení. Hlavní zásadou demokracie uplatňované ve školství měla být rovná příležitost ke vzdělávání pro všechny děti bez ohledu na majetkové, náboženské, sociální i jiné rozdíly (Bosák, 1969, s. 6).

Prvním předpokladem ke zkvalitnění vnitřní práce ve škole v tomto období byla změna forem školské organizace s úsilím dosáhnout zvýšení

vzdělání nejširších lidových vrstev a také dosažení vzdělání podle schopností a potřeb žáků. K dalším tendencím ve vývoji prvorepublikového školství na našem území patřilo prodloužení povinné školské docházky, rozšiřování sítě měšťanských škol, zavádění pokračovacích kurzů pro žáky, kteří by se po dokončení školní povinnosti už dále nevzdělávali, snahy o snížení počtu žáků ve třídách atd. (Bosák, 1969, s. 7).

Zatímco tedy v českém školství v období První republiky převládaly snahy o demokratickou výchovu, důraz na vzdělání i určité prvky pedocentrismu, cíle protektorátní nacistické „pedagogiky“ byly zcela odlišné. Jejím hlavním cílem měla být výchova takových „osobností“, které by byly svým světovým názorem i charakterově volnými vlastnostmi poddajným nástrojem vládnoucí moci při plnění jejího programu. Výchova a vyučování tak byly považovány jen za druhořadé nástroje formování osobnosti člověka. Na první místo byla nyní vyzvednuta tělesná zdatnost, mladí lidé měli ve škole hodně sportovat a sám Hitler doporučoval, aby si chlapci své vzájemné spory vyřizovali prostřednictvím boxu, který je naučí snášet rány. V tomto ohledu ovšem ještě kontroverznější je další Hitlerův názor, že dobrou tělesnou konstituci dítěte je možno ovlivnit výběrem rasově čistého manželského páru (Bosák, 1969, s. 7).

Za utužováním tělesné zdatnosti pak následoval důraz na rozvíjení specifických rysů charakteru, kdy se za cíl považovalo vštípení mlčenlivosti, věrnosti, obětavosti a odpovědnosti a odstranění bázně, ostýchavosti a zbabělosti. Až na posledním místě pak stálo rozvíjení duševních schopností. Důraz byl přitom kladen na radikální redukci učební látky (aby nebyl mozek přetěžován zbytečnostmi), omezení studia jazyků a zrušení výuky dějepisu. Důvodem byla Hitlerova vize, že „méně vzdělaný, ale zato tělesně zdravý člověk s dobrým a pevným charakterem, naplněný odhodlaností a pevnou vůlí, je pro národní společenství cennější než nějaký přeucený slaboch“ (Bosák, 1969, s. 8).

2 Změny organizační a personální

V prvorepublikovém Československu se při zakládání i řízení škol projevovala velká dávka tolerance a demokracie. Zřizovatelem školy mohl být jak stát, tak i orgány místní samosprávy, ale existovaly také školy

privátní a církevní. Zpočátku německá okupační moc navenek přijímala prvorepublikový systém školství, ale téměř okamžitě po zřízení Protektorátu se ze strany okupantů objevovaly zásahy do českého školství. Již 16. března 1939 bylo zabráno a obsazeno mnoho budov českých veřejných škol a jejich žáci neměli možnost pokračovat dále ve vyučování. Tyto akce uskutečňovali jak samotní místní němečtí občané, tak i německé úřední orgány. Po přerušení vyučování byly často budovy českých škol zabrány pro školy německé, a to dokonce i v místech, kde německé školy už měly vlastní samostatné budovy, nebo kde počet českých žáků, kteří zůstali bez výuky, vysoce převyšoval počty německých žáků (Bosák, 1969, s. 8).

Prvotním článkem školní docházky v českých zemích byla obecná škola, která byla zřizována téměř v každé obci. Do této školy nastupovaly děti ve svých šesti letech a ukončovaly ji většinou ve čtrnácti. Povinná školní docházka byla v období Protektorátu osmiletá. Obecné školy měly pouze pět ročníků, většina schopných žáků pak ukončovala zmíněnou povinnou školní docházku na měšťanských školách. Od školního roku 1941/1942 se měšťanské školy staly výběrovými, a tak byly obecné školy nuceny povinně zřizovat i šestý až osmý ročník. Na počátku Protektorátu mohly vstupovat nadané děti na tříletou měšťanskou školu bez omezení, a to po ukončení pátého ročníku obecné školy. To již ale nebylo možné od září 1941, kdy se tato škola stala čtyřletou a výběrovou a přijímala žáky po přísné selekci. S cílem omezit vzdělávání českých dětí bylo stanoveno, že na měšťanskou školu mohlo z obecné školy přestoupit jen 40% žáků, později ještě o 5% méně. Měšťanská škola již tedy přestala být dostupná všem českým dětem, které by na ní získaly širší a kvalitnější vzdělání než na škole obecné. Měšťanské školy byly zřizovány ve městech a větších obcích. Na podzim roku 1941 byly měšťanské školy přejmenovány podle německého vzoru na školy hlavní (srov. Doležal, 1996, s. 70, Gebhart, Kuklík, 2006, s. 536–538).

Co se týče středního školství, až do roku 1941 bylo možno na území Protektorátu studovat na několika typech gymnázií, jež byla většinou osmiletá a žáci na ně přecházeli z pátého ročníku obecné školy, od školního roku 1941/1942 pak z ročníku čtvrtého. Šlo jednak o gymnázia klasická, ve kterých byl kladen důraz na výuku klasických jazyků – řečtiny

a latiny. K nejrozšířenějším v meziválečné době pak patřila gymnázia reálná, která se oproti klasickým lišila zesílenou výukou matematicko-přírodovědných předmětů a nahrazením řečtiny moderním cizím jazykem, často francouzštinou. K obdobnému typu škol náležela gymnázia reformně reálná, ve kterých byla kombinována nižší reálka s vyšším stupněm zaměřeným více na humanitní předměty. Reálka pak byla specifickým typem střední školy, od gymnázií se lišila délkou studia (výuka zde probíhala sedm let), ale také obsahem vzdělávání. Kombinovala se zde příprava na praktická povolání v hospodářství s všeobecným humanitním vzděláváním. Výuka na gymnáziích probíhala odděleně podle pohlaví nebo byla koedukovaná.

Gymnázia byla především školami připravující studenty na budoucí vysokoškolské studium, tato role byla ale nacisty zcela potlačena, protože hned v prvním roce okupace byly české vysoké školy uzavřeny. Absolventi gymnázií tak většinou končili po složení maturitní zkoušky na pracovních úřadech, odkud byli posíláni jako nekvalifikované síly do výroby, často s válečným zaměřením. Budoucí česká inteligence tak byla systematicky potlačována. Od školního roku 1941/1942 došlo v Protektorátu k zásadní reorganizaci v systému gymnázií. Zůstala zachována pouze chlapecká, dívčí a smíšená reálná gymnázia, klasická gymnázia byla otevřena jen chlapcům. V místě, kde nebylo zřízeno dívčí reálné gymnázium, mohly být dívky přijaty na chlapecké reálné gymnázium, ale pouze v poměru jedna dívka ku třem chlapcům. Problematické bylo v posledních letech války také ukončení studia maturitní zkouškou, od školního roku 1944/1945 byli totálně nasazeni do válečné výroby všichni oktáváni a dle potřeby byli povoláváni i septimáni. Studenti těchto tříd mohli většinou „zkoušku z dospělosti“ vykonat až po skončení války. Zároveň docházelo v Protektorátu k plánovanému rušení některých středních škol. Nacisté rovněž spatřovali nebezpečí ve vedení výuky učiteli z předchozího demokratického zřízení bývalého Československa a uvědomovali si také, že vzdělaný člověk je totalitním režimem hůře manipulovatelný.

Nejprve byly již od podzimu 1938 postiženy české střední školy v pohraničních oblastech odtržených od Československa po mnichovské dohodě. Tyto školy byly vesměs nejprve přesunuty do vnitrozemí, nakonec však

byla řada z nich v létě 1940 rozhodnutím státního tajemníka při Úřadu říšského protektora Karl Hermanna Franka s okamžitým účinkem zrušena. Některé školy byly také uzavřeny z důvodu střetů s okupační mocí. Ti žáci, kteří vychodili všechny třídy obecné školy, pak mohli pokračovat na různých typech odborných či učňovských škol, často však nastupovali rovnou na nějaké nekvalifikované pracovní místo.

Oproti gymnáziím odborné a učňovské školství nacisté v Protektorátu podporovali, protože v něm spatřovali zdroj kvalifikovaných sil do válečné výroby. V některých případech docházelo dokonce ke zlepšování podmínek pro praktickou výuku na těchto školách, při mnohých průmyslových školách byly otevírány abiturientské kurzy, jejichž účelem bylo přeškolení odmaturovaných gymnazistů. Z důvodu rušení gymnázií docházelo také často k přestupům jejich studentů na odborné školy. Na druhé straně byly ale z represivních důvodů některé z těchto škol zavírány a rušeny. Po absolvování měšťanské (hlavní) školy se mohli žáci hlásit také k přijímacím zkouškám na učitelský ústav. Ty se dělily na čtyřleté pro vzdělávání budoucích učitelů obecných a měšťanských škol a na dvouleté, které pak sloužily pro vzdělávání učitelek mateřských škol.

Ke středním školám náležela tehdy jen gymnázia, reálky a učitelské ústavy. V době Protektorátu po uzavření vysokých škol přecházeli na střední školy bývalí vysokoškolští učitelé, kteří jejich úroveň často výrazně pozvedli. Ve školním roce 1938/1939 bylo tímto rozhodnutím postiženo na českých vysokých školách celkem 513 profesorů, 475 docentů, 345 ostatních učitelských sil, čili celkem 1223 učitelských sil. V témže školním roce bylo na uvedených vysokých školách zapsáno 17 566 studentů, z čehož bylo 3543 žen. Z celkového počtu tehdejších vysokoškolských studentů bylo pak 15 172 národnosti české. V Praze bylo takto postiženo 12 248 vysokoškolských studentů a studentek, v Brně 4959, v Příbrami 153 a v Olomouci 206 studentů (Kropáč, Louda, 1946, s. 105).

Na základě směrnic Úřadu říšského protektora a ministerstva školství dále pokračovaly a prohlubovaly se změny ve struktuře i obsahu výuky na českých školách. Nejvíce to bylo patrné na zvýšení počtu hodin výuky německého jazyka (6-8 hodin týdně). Rovněž bylo stanoveno, že do konce školního roku 1941/1942 musí všichni pedagogové složit speciální

zkoušku z němčiny, a v případě, že se jim to nepovedlo ani v opravném termínu, hrozily jim sankce v podobě zákazu platového postupu, povyšování a možného propuštění (Doležal. 1996, s. 70).

Ve snahách o „převýchovu“ českých učitelů se od počátku školního roku 1941/1942 začali organizovat tzv. přeškolovací kurzy, kdy se procesu hromadného „vymývání mozků“ účastnili učitelé dějepisu, zeměpisu a biologie z mnoha nacisty okupovaných zemí (Gebhart, Kuklík, 2006, s. 543).

Velký tlak by zaměřen na výuku dějepisu, české literatury a zeměpisu. „Zatímco výuka dějepisu v předchozích letech preferovala a zdůrazňovala pochopení české a československé státnosti, používala takové pojmy jako samostatnost a suverenita, demokracie, vlastenectví a národní hrdost, tentokrát měla vštěpovat žákům a studentům diametrálně odlišné hodnoty.“ (Gebhart, Kuklík, 2006, s. 544)

Nastaly však nemalé potíže s neexistujícími novými osnovami a „nevhodnými“ učebnicemi, které nakonec způsobily, že v listopadu 1941 byla výuka dějepisu zakázána. V omezené míře byla obnovena až o rok později. Obdobné nesnáze se objevovaly i v literatuře a zeměpisu. Ze školních knihoven byla postupně vyřazována nevhodná díla, jejichž seznam rostl v závislosti na vývoji mezinárodně politické situace, tj. v podstatě na tom, jak přibývali nacistickému Německu váleční soupeři. V zeměpisu bylo žákům předkládáno učivo o Evropě a ostatním světě především ve vztahu k Velkoněmecké říši (Gebhart, Kuklík, 2006, s. 544).

Z ostatních školních předmětů byl v centru zájmu tělocvik. Jak již bylo uvedeno v předchozí části, počty jeho vyučovacích hodin narůstaly a jejich náplň tvořila kromě lehkootletických a sportovních her i pořadová cvičení. V závislosti na ročním období se žáci v létě věnovali plavání a v zimních měsících lyžování a bruslení. Rovněž získávali základní znalosti z oblasti zdravotvědy a zásad první pomoci (Gebhart, Kuklík, 2006, s. 545).

Závěrem bychom rádi upozornili, že tento příspěvek nemá ambici pojednat o absolutně všech změnách v českém školství v období Protektorátu, neboť by překročil předem vymezený rámec i rozsah. Primárním cílem příspěvku bylo tak poukázat na fakt, že okupační moc v Protektorátu Čechy a Morava v podstatě ze dne na den začala s přeměnami

v oblasti českého školství a že právě tato oblast se pro ni stala jednou z priorit. Na konkrétních příkladech jsme si také ukázali, že tyto zásadní zásahy do školství měly nejen ideologické, ale i praktické důvody. Všechna nařízení byla důsledně kontrolována a německá okupační správa využívala i celou škálu perzekučních opatření, která postihovala nejen aktéry školství (učitele a studenty), ale i celé jejich rodiny. Tlak na urychlení vymazání tradice prvorepublikové československé školské koncepce tak byl maximální.

Na závěr je možné konstatovat, že změny, které v období Protektorátu české školství zaznamenalo, se netýkaly pouze organizační struktury, personálního obsazení a obsahů vyučovacích předmětů, ale dotkly se i navenek málo významných oblastí, jako byla např. výzdoba tříd (vedle portrétu státního prezidenta visel i obraz Adolfa Hitlera), změna klasifikace (z pětistupňové na šestistupňovou) anebo zavádění nových školních pomůcek (diapozitivy a gramofonové desky s náplní odpovídající nacistické ideologii), čímž se rovněž projevovala neutuchající snaha a preciznost nacistů při pokusu o germanizaci českého národa.

Poznámky:

- ¹ Vznik této studie článku byl podpořen Visegradským fondem v rámci projektu Transformation of populism and nationalism in the V4 countries (ID 21820042) a představuje také dílčí výstup projektu IGA_PdF_2020_004 *Ideologická indoktrinace československého školství v obdobích nesvobody ve 20. století a její reflexe v současném vzdělávání*

Literatura:

- BOSÁK, F. *Česká škola v době nacistického útlaku*. Praha 1969.
- DOLEŽAL, J. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Praha: Národní filmový archiv, 1996.
- GEBHART, J., KUKLÍK, J. *Velké dějiny zemí koruny české*. Svazek XVa. Praha-Litomyšl: Paseka, 2006.
- KOPEČEK, P. Období nacistické okupace v letech 1939–1945. In HUBÁLEK, T. a kol. *Vývoj občanského vzdělávání a etické výchovy v českých zemích*. Praha: Epocha, 2017.
- KROPÁČ, F., LOUDA, V. *Persekuce českého studentstva za okupace*. Praha: Orbis, 1946.

Kontakt na autory příspěvku:

Mgr. Martina Hubálková
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail:

Mgr. Tomáš Hubálek, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: tomas.hubalek@upol.cz